

Η οικονομική θεωρία της Νέας Δεξιάς: Διάγνωση και ανασκευή

Μόνο ένα πολύ μικρό μέρος της οικονομικής στρατηγικής της Νέας Δεξιάς αποτελεί καινοτομία. Η στρατηγική αυτή επαναδιατυπώνει το αιώνιο δόγμα μιας παραδοσιακής πτέρυγας της Δεξιάς, σύμφωνα με το οποίο κάθε οικονομική πρόοδος εξαρτάται τελικά από την ελευθερία που έχουν οι ιδιωτικές επιχειρήσεις στην επιδίωξη της μέγιστης κερδοφορίας. Αν περιορίσετε αυτή την ελευθερία, θα ακολουθήσει κοινωνική παρακμή¹. Όσο μεγαλύτερη είναι αυτή η ελευθερία —από τις παρεμβάσεις του κράτους, των συνδικάτων και της κοινωνίας— τόσο μεγαλύτερη θα είναι η ευημερία και η ατομική ευτυχία. Η συνταγή αυτή της Δεξιάς για την ευημερία χρονολογείται πριν από τουλάχιστον 200 χρόνια. Η παραδοσιακή αυτή πτέρυγα της Δεξιάς —την οποία θα αναφέρουμε ως Φιλελεύθερη Δεξιά— κατέχει τα «δικαιώματα» της σύγχρονης Νέας Δεξιάς, τουλάχιστον μέχρι σήμερα².

Το επίθετο «νέα» που προσκολλάται στις μέρες μας στη Δεξιά προσδίδει σ' ένα παλαιό πολιτιστικό φετίχ το χαρακτήρα του σύγχρονου. Το «νέα» υπογραμμίζει επίσης τη σύγκριση με τις δεκαετίες που ακολούθησαν την κρίση του 1929. Η Δεξιά σήμερα στοχεύει στην άρνηση του κρατικού οικονομικού παρεμβατισμού που αναπτύχθηκε μετά το 1930 ως «παλαιού» και «αποτυχημένου». Το επίθετο λοιπόν «νέα» λειτουργεί καλά.

Η Μεγάλη Ύφεση μας προσφέρει επίσης σημαντικά διδάγματα για την οικονομική σκέψη της άλλης Δεξιάς που έπαιξε ένα σημαντικό ρόλο στον 20ό αιώνα. Η οικονομική κατάρευση της εποχής του 1930 δεν άφησε μόνο βαθιά τραύματα στις κοινωνίες τις οποίες έπληξε. Κατέδειξε επίσης τους φοβερούς κινδύνους που ενυπάρχουν στον ιδιωτικό καπιταλισμό που κυριαρχείται από τη Φιλελεύθερη Δεξιά. Η ανεξέλεγκτη, μη υποκείμενη σε κανονιστικές ρυθμίσεις —δηλαδή «ελεύθερη»— ιδιωτική επιχείρηση κατέληξε συνώνυμη με το ίδιο το «οικονομικό πρόβλημα». Η «προφανής λύση» —που ακολούθησαν σε ολόένα και μεγαλύτερη έκταση κάποιες διστακτικές κυβερνήσεις, και η οποία θεωρητικοποιήθηκε πρωτίστως από τον Keynes— ήταν μια στρατηγική κρατικής εποπτείας, ρύθμισης και παρεμβατικής διαχείρισης της οικονομίας της ιδιωτικής επιχείρησης. Από τη μια πλευρά, οι συντεχνιακοί και φασιστικοί μετασχηματισμοί, που σε μεγάλο βαθμό συγχώνευαν το κράτος και τις συγκεντροποιημένες καπιταλιστικές επιχειρήσεις, συναποτέλεσαν αυτό που θα αποκαλέσουμε

Ο Richard Wolff είναι καθηγητής Οικονομικών στο Πανεπιστήμιο της Μασαχουσέτης και αρχισυντάκτης του περιοδικού *Rethinking Marxism*. Η Συντακτική Επιτροπή τον ευχαριστεί για την παραχώρηση του άρθρου του στην ΟΥΤΟΠΙΑ.

Δεξιά του κρατικού καπιταλισμού. Η Δεξιά αυτή —αφοσιωμένη στον εξοβελισμό του κομμουνισμού και όλων των κινημάτων που φαίνονταν να τον υποστηρίζουν— έπαιξε έναν πολύ κρίσιμο ρόλο στην ιστορία της Γερμανίας, της Ιταλίας και κάποιων άλλων χωρών.

Στην Αριστερά, από τις στάχτες της Μεγάλης Ύφεσης και της ανυπόλυτης συνταγής της Φιλελεύθερης Δεξιάς αναδύθηκαν θριαμβευτικά τα κράτη πρόνοιας και η κείνσιανή οικονομική θεωρία. Οι μαρξιστές συναντήθηκαν με τους κείνσιανούς στην καταγγελία του ιδιωτικού καπιταλισμού, αλλά ως προς το σημαντικότερο διαφώνησαν μ' αυτούς, εκτιμώντας ότι η κρατική διαχείριση και ρύθμιση του ιδιωτικού καπιταλισμού αποτελεί μια ελάχιστη επαρκή μορφή κρατικής παρέμβασης. Ακολουθώντας το παράδειγμα αυτού που είχε συμβεί στην ΕΣΣΔ, οι περισσότεροι μαρξιστές τάχθηκαν υπέρ της απόλυτης κρατικής ιδιοκτησίας και διαχείρισης των επιχειρήσεων. Στην πραγματικότητα, αυτό κατέληξε σ' έναν αριστερό κρατικό καπιταλισμό, όπου οι κρατικοί αξιωματούχοι αντικατέστησαν τους ιδιώτες ως ιδιοκτήτες-διαχειριστές των βιομηχανικών επιχειρήσεων και όπου ο κομμουνισμός αποτελούσε τον επίσημο στόχο³. Στις δεκαετίες που ακολούθησαν το 1929, οι κρατικής διαχείρισης (κείνσιανοί) κρατικοί καπιταλισμοί και οι αριστεροί ή δεξιοί κρατικοί καπιταλισμοί αντικατέστησαν τους «ελεύθερους» κρατικούς καπιταλισμούς, στον έναν ή τον άλλο βαθμό, σε πάρα πολλές χώρες.

Στις ΗΠΑ, η FDR ίππευσε το θριαμβεύον ρεύμα, ενώ η ταπεινωμένη Φιλελεύθερη Δεξιά βρέθηκε σε υποχώρηση. Είχε όμως στη διάθεσή της μια πλούσια χρηματοδοτική στήριξη, δεδομένου ότι αναρίθμητα ιδρύματα «ελευθερίας» στόχευαν στη διαμόρφωση ενός ακαδημαϊκού και λαϊκού λόγου, πολλοί πολιτικοί ήταν πρόθυμοι να επαναλάβουν τις αλήθειες της Φιλελεύθερης Δεξιάς κ.ο.κ. Συνέχισαν να παράγονται κλασικά έργα της οικονομικής θεωρίας της Φιλελεύθερης Δεξιάς και να διαβάζονται ευρέως⁴. Ωστόσο, ως οικονομική θεωρία έμεινε στο περιθώριο επί αρκετές δεκαετίες.

Ο ρεπουμπλικανός πρόεδρος Νίξον χρειάστηκε να διακηρύξει τη μεταστροφή του και την υιοθέτηση της κείνσιανής οικονομικής θεωρίας. Ο Milton Friedman και οι λεγεωνάριοι μαθητές του της Φιλελεύθερης Δεξιάς στο Πανεπιστήμιο του Σικάγο, παρουσιάζοντας τη δική τους εκδοχή της «Νεοκλασικής Οικονομικής Θεωρίας» (Friedman 1962), δεν μπόρεσαν να επικρατήσουν ως διαμορφωτές ενός ακαδημαϊκού και λαϊκού λόγου. Οι λεπτοί τους συλλογισμοί, διατυπωμένοι με την πλέον σύγχρονη επιστημονική γλώσσα, υποστήριζαν πως τεκμηριώνουν απόλυτα τη θέση ότι τα άτομα-ιδιώτες που αγοράζουν και πωλούν σ' ένα καθεστώς ιδανικής αγοράς (όπου απουσιάζουν τα άτομα, οι ομάδες ή το κράτος που θα ήταν σε θέση να χειραγωγήσουν τις ανταλλαγές), κινούνται σ' ένα καθεστώς το οποίο αποφέρει το άριστο οικονομικό αποτέλεσμα για τους πάντες. Το αποτέλεσμα αυτό το αποκάλεσαν «άριστη» ισορροπία, η οποία αξιοποιεί πλήρως όλους τους διαθέσιμους πόρους, συμπεριλαμβανομένης της εργασιακής δύναμης (με άλλα λόγια, μια ισορροπία πλήρους απασχόλησης). Η νεοκλασική οικονομική θεωρία τους υποστήριζε ότι τόσο η θεωρία, όσο και η ιστορία έχουν αποδείξει απολύτως ότι κάθε κρατική οικονομική παρέμβαση (άλλη από την απλή προστασία αυτών των ιδανικών αγορών) θα μπορούσε να παράγει μόνο υποδεέστερα του άριστου αποτελέσματα (δηλαδή υποαπασχόληση) και επομένως στερείται οποιασδήποτε τεκμηρίωσης. Οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι ανακάλυπταν στα χέρια τους και ανασυσεύαζαν μαθηματικά το παραδοσιακό δόγμα της Φιλελεύθερης Δεξιάς.

Ωστόσο, ο Keynes και οι οπαδοί του απόλαυαν μια ιδεολογική ηγεμονία, ενώ ο Friedman και οι φίλοι του έφθιναν και περιθωριοποιούνταν. Οι κείνσιανοί προσέφεραν αναρίθμητα παραδείγματα του πώς οι πραγματικές αγορές δε λειτουργούσαν σύμφωνα με τα υποτιθέμενα μοντέλα ιδανικών αγορών του Friedman. Οι ατέλειες της αγοράς του «πραγματικού κόσμου» μετέτρεπαν την επίτευξη του άριστου σημείου του Friedman σε μια ακαδημαϊκή άσκηση με τη χειρότερη έννοια του όρου. Ο κυρίαρχος θεωρητικός λόγος στις ΗΠΑ και σε ολόκληρο τον κόσμο απέρριπτε τα πολιτικά πορίσματα της νεοκλασικής οικονομικής θεωρίας του Friedman, που εξοβέλιζε τις κρατικές παρεμβάσεις στην οικονομία ως μη εφαρμόσιμες και λανθασμένες. Δεδομένου ότι οι κείνσιανοί θεωρούσαν ότι μόνον οι κρατικές οικονομικές παρεμβάσεις μπορούσαν να αποτρέψουν και/ή να ακυρώσουν το ίδιο το υφεσιακό δυναμικό του ιδιωτικού καπιταλισμού, υποστήριζαν ότι οι «φανατικοί» φριντμανικοί στην πραγματικότητα υπέσκαπταν τον καπιταλισμό με τις μη ρεαλιστικές τους θεωρίες και τις απρόσφορες πολιτικές. Συχνά, οι «αυστηρά» νεοκλασικοί οικονομολόγοι θεωρούνταν ως οι δεινόσαυροι του επαγγέλματος, όντας απρόθυμοι να εγκαταλείψουν τις εμφανώς παρωχημένες οικονομικές τους θεωρίες και τις πολιτικές που απέρρεαν απ' αυτές. Οι μαρξιστές συναντούσαν τους κείνσιανούς στην κριτική που αυτοί ασκούσαν στις νεοκλασικές θεωρίες για αδυναμία κατανόησης ή πρόβλεψης του υφεσιακού δυναμικού του ιδιωτικού καπιταλισμού και για ανικανότητα παρέμβασης όταν η Ύφεση είναι ήδη παρούσα. Η νεοκλασική οικονομική θεωρία περιγραφόταν με τους ίδιους ακριβώς όρους τους οποίους χρησιμοποιούν σήμερα πολλοί νεοκλασικοί οικονομολόγοι στην προσπάθειά τους να περιθωριοποιήσουν τον κείνσιανισμό και το μαρξισμό. Σε μια κλασική αντιστροφή ρόλων, οι νεοκλασικοί θεωρητικοί απορρίπτουν σήμερα τον κείνσιανισμό και το μαρξισμό ως ανίκανους να κατανοήσουν, να προβλέψουν, να ανακόψουν ή να επιλύσουν τις κρίσεις που έχουν καταποντίσει τις κρατικο-παρεμβατικές οικονομίες τις δυο τελευταίες δεκαετίες.

Αυτό που κυρίως επέτρεψε την αναβίωση της οικονομικής θεωρίας της Δεξιάς στις ΗΠΑ ήταν τα ανερχόμενα οικονομικά προβλήματα που ταλανίζουν τους κρατικο-παρεμβατικούς καπιταλισμούς. Όπως ακριβώς οι δυσκολίες της ιδιωτικής μορφής του καπιταλισμού οδήγησαν στη Μεγάλη Ύφεση και την κατάρρευση της Φιλελεύθερης Δεξιάς, στις δεκαετίες του 1980 και του 1990 οι δυσκολίες τόσο των μορφών κρατικής διαχείρισης του ιδιωτικού καπιταλισμού, όσο και των σοβιετικού τύπου κρατικών καπιταλισμών, δημιούργησαν μια νέα ευκαιρία για την επιστροφή της Φιλελεύθερης Δεξιάς. Ενώ όμως η ευκαιρία ήταν νέα, δεν ίσχυε το ίδιο για την επιστρέφουσα Φιλελεύθερη Δεξιά. Το μήνυμα ήταν το ίδιο: εφόσον ο ιδιωτικός καπιταλισμός αποτελούσε το απόλυτα άριστο οικονομικό σύστημα, τα σύγχρονα οικονομικά προβλήματα είχαν ως αιτία τους τον κρατικό οικονομικό παρεμβατισμό και θα μπορούσαν να επιλυθούν με την εξάρθρωσή του.

Ταλαντώσεις μεταξύ ιδιωτικών και κρατικών καπιταλισμών

Η πτώση και η άνοδος της Φιλελεύθερης Δεξιάς ως συνόλου οικονομικών θεωριών και πολιτικών συνταγών συμβάδισε στενά με την πτώση και την άνοδο της ιδιωτικής μορφής του καπιταλισμού. Ενώ είναι πολύ γνωστή και τεκμηριωμένη η τάση του καπιταλισμού να

γνωρίζει κανονικές ιάσιμες αστάθειες (περιοδικοί κύκλοι επιχειρηματικής δραστηριότητας — «business cycles», κύματα οικονομικών εκρήξεων και πτωχεύσεων, κρίσεις κ.λπ. (Flamant and Singer-Kerel 1970, Beaud 1983)— υπάρχει και μια άλλη πολύ λιγότερο αναγνωρισμένη και σπανιότερη βαθμίδα καπιταλιστικής περιοδικότητας. Ο καπιταλισμός παρουσιάζει διά μέσου της ιστορίας του ταλαντώσεις μεταξύ ιδιωτικών και κρατικοπαρεμβατικών (ή, χάρη συντομίας, «κρατικών») μορφών. Και οι δυο μορφές παρουσιάζουν τις κυκλικές τάσεις που είναι χαρακτηριστικές του καπιταλισμού, παρόλο που το πώς υλοποιούνται οι τάσεις (σε ποια συγκεκριμένη στιγμή, ποιες πολιτικές συνέπειες κ.λπ.) ποικίλει από τη μια μορφή στην άλλη. Η σχέση μεταξύ των κύκλων επιχειρηματικής δραστηριότητας στο εσωτερικό κάθε μορφής και των μετατοπίσεων από τη μια μορφή στην άλλη είναι πολύπλοκη.

Οι καπιταλιστικοί κύκλοι επιχειρηματικής δραστηριότητας, ιδίως όταν οι φάσεις ύφεσής τους είναι ακραίες (όταν η απασχόληση, η παραγωγή και το εισόδημα μειώνονται δραματικά), προκάλεσαν σχεδόν πάντα θεωρίες και πολιτικές με τον περιορισμένο στόχο της υπέρβασης, της απόσβεσης ή της περιστολής των κύκλων. Ωστόσο, στις περιπτώσεις αυτές, όταν έφταναν σε σημεία κρίσης που συμπίπτουν με μια από τις κυκλικές πτωχικές φάσεις του καπιταλισμού άλλα, μη οικονομικά κοινωνικά προβλήματα (πολιτικά, θρησκευτικά, εθνικά, πολιτιστικά κ.ο.κ.), δημιουργείτο το ενδεχόμενο μιας καθολικής κοινωνικής κρίσης. Η κρίση αυτή βύθιζε ολόκληρη την κοινωνία σε μια αγωνιώδη ταραχή αναζήτησης της «λύσης» σε οτιδήποτε κατέληγε να οριστεί ως «το πρόβλημα». Σε τέτοιες καταστάσεις, ο δημόσιος διάλογος ξεπερνούσε τα συνήθη όρια —προσδιορισμού μιας ορθής αντικυκλικής πολιτικής— και αναδείκνυε το ζήτημα μιας κοινωνικής μετατόπισης από τη μια μορφή καπιταλισμού στην άλλη. Κατά τις κοινωνικές κρίσεις της δεκαετίας του 1930, ο ιδιωτικός καπιταλισμός προέβαλε ως *το πρόβλημα*, και ο κρατικός καπιταλισμός ως *η λύση*. Κατά τις δεκαετίες του 1980 και 1990, μια άλλη κοινωνική κρίση συνέτριψε τόσο τους καπιταλισμούς κρατικής διαχείρισης, όσο και τους κρατικούς καπιταλισμούς. Προέκυψε ένα αντίστροφο αποτέλεσμα: η κρατική οικονομική διαχείριση αναδύθηκε ως *το πρόβλημα* και η εκτεταμένη ιδιωτικοποίηση ως *η λύση*.

Τα συστήματα του κρατικού καπιταλισμού γνώρισαν επανειλημμένους κύκλους επιχειρηματικής δραστηριότητας από τη δεκαετία του 1940 μέχρι σήμερα. Ωστόσο, η μεταπολεμική ανάκαμψη, ο ψυχρός πόλεμος, οι τεχνικές αλλαγές και οι τεράστιες οικονομικές κινητοποιήσεις από τα παρεμβατικά κράτη συνδυάστηκαν για να παράγουν μια μακρόχρονη τάση οικονομικής μεγέθυνσης παρά τις περιοδικές υφέσεις και πληθωρισμούς. Στο βαθμό που η μεγέθυνση αυτή συνεχίστηκε και απέφερε μια σταδιακή πραγματική αύξηση των εισοδημάτων για τις μάζες των πολιτών του κράτους πρόνοιας, οι κρατικές μορφές καπιταλισμού παρέμεναν ασφαλείς. Οι παροδικές υφέσεις γίνονταν ανεκτές και αποδίδονταν σε εξωτερικές δυνάμεις ή ειδικές περιστάσεις. Δεν προσέφεραν στα δεξιά φιλελεύθερα κινήματα την ευκαιρία να επιχειρήσουν μια αποτελεσματική έφοδο κατά του κρατικού καπιταλισμού ως του πρώτου κατηγορούμενου.

Μερικές φορές, ωστόσο, οι κυκλικές καθοδικές φάσεις συνέπεσαν με άλλα, μη οικονομικά προβλήματα, ώστε να βυθίσουν τους καπιταλισμούς της κρατικής διαχείρισης σε σοβαρές κοινωνικές κρίσεις. Αυτό αποτέλεσε το γενικό κανόνα, παρόλο που οι στιγμές εμφά-

νισης και οι ιδιαιτερότητες των κρίσεων διέφεραν από χώρα σε χώρα. Η δεκαετία του 1970 ήταν δύσκολη για τις περισσότερες χώρες, συμπεριλαμβανομένων των ΗΠΑ. Υψηλός πληθωρισμός και βαθιά ύφεση σηματοδοτούσαν αυτούς τους αλληλεπιδρώντες κύκλους επιχειρηματικής δραστηριότητας και, παράλληλα, άλλα κοινωνικά προβλήματα προκαλούσαν κοινωνικές κρίσεις που εκτείνονταν πέρα από τον έλεγχο του κράτους. Ωστόσο, οι περισσότερες κυβερνήσεις, εγκλωβισμένες σε ορισμούς των οικονομικών προβλημάτων και των αναγκαίων λύσεων που ανάγονταν στη μετά το 1929 εποχή, αντέδρασαν με ρυθμιστικές διορθώσεις (και όχι αμφισβήτηση ή εγκατάλειψη) των πολιτικών κρατικού παρεμβατισμού. Διεύρυναν πολλά κρατικά προγράμματα (ιδίως τα στρατιωτικά), άλλαξαν τα ποσοστά φορολόγησης και αναγνώρισαν τους βολικούς αποδιοπομπαίους τράγους: τα μονοπώλια του αραβικού πετρελαίου, τους απατεώνες της εγχώριας ενημερίας, τους εγκληματίες κ.ο.κ. Οι καπιταλισμοί της κρατικής διαχείρισης στις ΗΠΑ αλλά και αλλού ήταν έντονα καταπονημένοι, αλλά επέζησαν.

Ήρθε όμως η στιγμή κατά την οποία οι κυκλικές καθοδικές φάσεις των καπιταλισμών κρατικής διαχείρισης και τα μη οικονομικά προβλήματα συγχωνεύτηκαν διαμορφώνοντας κοινωνικές κρίσεις. Όπως ακριβώς μπορούν σήμερα οι ιστορικοί να αναγνωρίσουν τα σημάδια της οικονομικής και κοινωνικής κρίσης που ωριμάζε στις ΗΠΑ στη διάρκεια της δεκαετίας του 1920, μπορούμε να σχεδιάσουμε μια παράλληλη εικόνα για τη δεκαετία του 1980 και τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1990. Η μόνη διαφορά είναι ότι η πρώτη ήταν μια δυσχέρεια του ιδιωτικού καπιταλισμού, ενώ η δεύτερη αφορά τον κρατικό καπιταλισμό.

Οι πρόσφατοι κύκλοι επιχειρηματικής δραστηριότητας συγχωνεύτηκαν με άλλα κοινωνικά προβλήματα (μεταβολή της παγκόσμιας θέσης των ΗΠΑ, βιομηχανική αναδιάρθρωση, αγώνες για την πολλαπλότητα της κουλτούρας και εναλλακτικούς τρόπους ζωής κ.ο.κ.), ώστε να προκύψει μια εντεινόμενη μαζική δυσφορία για τις κοινωνικές συνθήκες. Σε αντίθεση με το 1929, όταν ξέσπασε ένας μεγάλος κατακλυσμός που σημείωσε μια κρίσιμη στιγμή αλλαγής, τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια παρουσιάζουν ένα είδος κοινωνικού κακοφορμισμού που επιδεινώνεται από οικονομικούς κύκλους. Ασκούνται πιέσεις ώστε να ξεφύγουν οι ΗΠΑ απ' αυτό που ευρέως γίνεται αντιληπτό ως «τάση παρακμής». Την ίδια περίπου στιγμή ασκούνται παράλληλες πιέσεις εναντίον των κρατικοπαρεμβατικών οικονομιών και της αντίστοιχης οικονομικής θεωρίας της Δυτικής Ευρώπης, αλλά και του Τρίτου Κόσμου και των σοβιετικού τύπου σοσιαλιστικών κοινωνιών (Kolko 1988, Nove 1983, 68-117).

Η επανεμφάνιση της Φιλελεύθερης Δεξιάς τη στιγμή αυτή αποτέλεσε τη νέα της ευκαιρία. Έχοντας απομακρυνθεί από την εξουσία εξαιτίας του αφόρητου χαρακτήρα της ιδιωτικής μορφής του καπιταλισμού, η Φιλελεύθερη Δεξιά μπορούσε να πάρει την εκδίκησή της χρησιμοποιώντας τον αφόρητο χαρακτήρα του κρατικού καπιταλισμού προκειμένου να τσακίσει την «Αριστερά». Στις ΗΠΑ, η Δεξιά όριζε την Αριστερά ως ένα συνεχές όλων όσων μισούσε. Στο ένα άκρο βρίσκονταν οι κείνσιανοί που ήθελαν την εποπτεία και το συντονισμό του ιδιωτικού καπιταλισμού από το κράτος. Ήταν οι λιγότερο επιθετικοί ιδεολογικά, αλλά οι εντονότερα μισούμενοι, γιατί οι κείνσιανοί είχαν κυριαρχήσει στην κρατική οικονομική πολιτική από την εποχή της δεκαετίας του 1930. Στο μέσο βρίσκονταν οι σοσιαλιστές, οι οποίοι ορίζονταν ως οι υποστηρικτές του μαζικού και αδιάκριτου κρατικού ελέγχου και εποπτείας επί των ιδιωτικών καπιταλιστικών επιχειρήσεων. Το «σοσιαλιστι-

κός» κατέληξε να είναι ένα επίθετο που χρησιμοποιούνταν για τις κρυφές επιθυμίες τις οποίες η κριτική της Φιλελεύθερης Δεξιάς έβρισκε πάντα κρυμμένες κάτω από την επιφάνεια των διπρόσωπων ή εξαπατημένων κείνσιανών. Στο άλλο άκρο του καταλόγου των εχθρών της Δεξιάς βρίσκονταν οι κομμουνιστές, που στηλιτεύονταν ως οι υπέρμαχοι του έσχατου κρατικού οικονομικού παρεμβατισμού, του πραγματικού κρατικού σφετερισμού των κρατικών επιχειρήσεων (όπως υποδήλωνε το παράδειγμα της ΕΣΣΔ). Η κριτική της Φιλελεύθερης Δεξιάς υποπευόταν ότι ο κομμουνισμός αποτελούσε την απώτερη προοπτική όλων όσων δεν εμπιστεύονταν τον ιδιωτικό καπιταλισμό. Οι κείνσιανοί και οι σοσιαλιστές δεν μπορούσαν να αναγνωρίσουν αυτή την προοπτική ως δική τους μόνο και μόνο λόγω του ότι αγνοούσαν τις αλήθειες της Φιλελεύθερης Δεξιάς για την οικονομική επιστήμη ή εξαιτίας δόλιων ανομολόγητων κινήτρων.

Η δεκαετία του 1980 αποδείχτηκε σημαντική για τη Φιλελεύθερη Δεξιά. Οι εντεινόμενες κοινωνικές κρίσεις δημιούργησαν παντού μια συγκυρία όπου όλο και ισχυρότερες κοινωνικές δυνάμεις διακήρυσσαν ότι ο καπιταλισμός της κρατικής οικονομικής παρέμβασης δεν ήταν πλέον ανεκτός. Στις ΗΠΑ, οι Ρίγκαν, Μπους και οι Ρεπουμπλικανοί επιτέθηκαν στην κείνσιανή κυριαρχία σε όλα τα κυβερνητικά επίπεδα. Κινητοποίησαν αποτελεσματικά τη μαζική δυσαρέσκεια απέναντι στις κοινωνικές συνθήκες, ορίζοντας το πρόβλημα ως «το κράτος» —εννοώντας τις παρεμβατικές και κανονιστικές του ρυθμίσεις στην οικονομία και την κοινωνία. Η λύση που προσέφεραν ήταν ένα ανασυσκευασμένο σύνολο από παλιά δεξιά γιατροσόφια: εξάθρωση των κρατικών παρεμβάσεων, ιδιωτικοποίηση, αποδέσμευση των επιχειρήσεων ώστε να ανταγωνίζονται ελεύθερα στις αγορές κ.λπ. Στη Δ. Ευρώπη και σ' ολόκληρο τον Τρίτο Κόσμο, οι κάθε απόχρωσης σοσιαλιστές αντιμετώπισαν σε μεγάλο βαθμό την ίδια επίθεση. Εκεί όπου προϋσταντο κρατικών καπιταλισμών οι οποίοι γινόταν αντιληπτό ότι αντιμετώπιζαν δυσχέρειες, η μομφή εστρέφετο κατά των κρατικών παρεμβάσεων. Η προτεινόμενη λύση ήταν αντίστοιχα η επιστροφή στον ιδιωτικοποιημένο καπιταλισμό της ελεύθερης αγοράς.

Η αίσθηση της ιστορικής στιγμής που είχε η Φιλελεύθερη Δεξιά προσέλαβε τη σκληρότερη και δραματικότερη επιβεβαίωσή της με την κατάρρευση της ΕΣΣΔ και των ανατολικοευρωπαϊκών συμμάχων της. Εκεί ο κρατικός καπιταλισμός είχε προχωρήσει περισσότερο απ' οπουδήποτε αλλού. Στις βιομηχανικές επιχειρήσεις οι κρατικοί αξιωματούχοι είχαν αντικαταστήσει τους ιδιοκτήτες και τα διοικητικά συμβούλια. Η κατάρρευση αυτού του συστήματος προσέφερε ένα μεγάλο κύμα πειστικότητας στις οικονομικές θεωρίες και πολιτικές της φιλελεύθερης Δεξιάς σ' ολόκληρο τον κόσμο.

Στην ΕΣΣΔ, η επανάσταση του 1917 είχε διακηρύξει την έλευση του σοσιαλισμού ως ενός ενδιάμεσου σταδίου προς το στόχο του κομμουνισμού. Τόσο η ιδιωτική όσο και η κρατική μορφή καπιταλισμού επρόκειτο να αντικατασταθούν από μια βασισμένη στην ισότητα συλλογική ιδιοκτησία και διαχείριση όλων των παραγωγικών επιχειρήσεων από τους ίδιους τους παραγωγικούς εργάτες που δουλεύουν σ' αυτές —τον κομμουνισμό. Ωστόσο, η πραγματική ιστορία της ΕΣΣΔ κατέστησε την επίτευξη ενός τέτοιου κομμουνισμού έναν ολόένα και περισσότερο απομακρυνόμενο στόχο. Αντί να παίρνουν την ευθύνη της παραγωγής οι εργάτες, την έπαιρναν οι κρατικοί αξιωματούχοι. Πέραν των αλλαγών αυτών από τους ιδιωτικούς στους κρατικούς ιδιοκτήτες/διευθυντές, η λειτουργία των βιομηχανικών

επιχειρήσεων —από την άποψη του πώς θα διατεθεί το προϊόν της παραγωγής —παρέμεινε εντυπωσιακά ίδια μ' αυτή των περισσότερων καπιταλιστικών οικονομιών. Πραγματικά, όπως συχνά είχε πει ο Λένιν, η ΕΣΣΔ θα έπρεπε να σταματάσει στο στάδιο του κρατικού καπιταλισμού, ώστε να προετοιμάσει τις οικονομικές και κοινωνικές βάσεις για μια μελλοντική ανανέωση της πορείας προς ένα κομμουνιστικό μέλλον.

Ωστόσο, αυτό που ο Λένιν αναγνώρισε ως μια μορφή κρατικού καπιταλισμού, παρουσίασε ένα βαθύ ιδεολογικό πρόβλημα για τις επόμενες σοβιετικές ηγεσίες. Η «διατήρηση του κρατικού καπιταλισμού» ήταν τελείως ανεπαρκής ως αιτιολόγηση των τεράστιων θυσιών που απαιτούνταν για την ανάκαμψη από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, την επανάσταση και τον εμφύλιο πόλεμο, και την επιβίωση σ' έναν εχθρικό κόσμο. Η σοβιετική λύση ήταν η μετονομασία της ακραίας μορφής του κρατικού καπιταλισμού σε «σοσιαλισμό στην πορεία προς τον κομμουνισμό». Η εκπληκτική ειρωνεία είναι ότι ο σοβιετικός αυτός ορισμός αντανάκλασε αυτόν της Φιλελεύθερης Δεξιάς. Όπως σημειώσαμε στα προηγούμενα, η Φιλελεύθερη Δεξιά όριζε επίσης τον κομμουνισμό ως την ακρότατη μορφή κρατικής παρέμβασης στην οικονομία που πραγματοποιείταν με την κρατική ιδιοποίηση των μέχρι τότε ιδιωτικών επιχειρήσεων.

Η σοβιετική μορφή κρατικού καπιταλισμού γνώρισε την κοινωνική κρίση της κατά τις δεκαετίες του 1970 και 1980. Οι προηγούμενες οικονομικές καθοδικές φάσεις είχαν διαχειριστεί ή ανασταλεί από τις τεράστιες κρατικές παρεμβάσεις και τις μαζικές κινητοποιήσεις για αντίσταση κατά των στρατιωτικών απειλών και ανάκαμψη από άλλες αντίστοιχες απειλές. Ωστόσο, από τα μέσα της δεκαετίας του 1970, η Ύφεση με τη Δύση είχε αχρηστεύσει τη λογική των κινητοποιήσεων. Το καθεστώς των υπερεξουσιών είχε αυξήσει υπερβολικά τις απαιτήσεις του από μια υπερβολικά ασθενή οικονομία και η συνεχώς αναβαλλόμενη ζήτηση για καταναλωτικά αγαθά και αστικές ελευθερίες είχε προκαλέσει έκρηξη λαϊκής δυσαρέσκειας κατά της υπάρχουσας κατάστασης και των κοινωνικών συνθηκών. Υπό τις περιστάσεις αυτές, το κράτος δεν ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει μια οικονομική καθοδική φάση, ενώ η μαζική δυσαρέσκεια πήρε τη μορφή άμεσης εχθρότητας απέναντι στο κράτος. Είχαν οριμάσει οι συνθήκες για μια πολιτική εξέγερση. Τα μόνα ερωτήματα ήταν το είδος και οι στόχοι της εξέγερσης. Επειδή ο κομμουνισμός είχε ερμηνευτεί, στην καλύτερη περίπτωση, ως μια μακρινή μελλοντική δυνατότητα και, στη χειρότερη, ως το όνομα ενός μισητού κρατικού μηχανισμού, η πολιτική εξέγερση δε θα μπορούσε να συζητήσει, να διερευνήσει ή να λάβει μια κομμουνιστική κατεύθυνση. Δε στάθηκε δυνατό να ορίσει τον κρατικό αλλά και τον ιδιωτικό καπιταλισμό ως δυο παρόμοιες εκδοχές «του προβλήματος» και τη μετάβαση, για πρώτη φορά, σ' έναν αυθεντικό συλλογικό έλεγχο της παραγωγής από τους εργάτες (τον κομμουνισμό) ως «τη λύση».

Αντ' αυτού, και σχεδόν αυτόματα, η εξέγερση αυτή πήρε την άλλη παραδοσιακή εκδοχή μιας κοινωνικής κρίσης του καπιταλισμού: μια ταλάντωση από τη μια μορφή στην άλλη —εδώ μια επιστροφή από τον κρατικό στον ιδιωτικό καπιταλισμό. Ο σοβιετικός κρατικός καπιταλισμός —περιγραφόμενος και θεωρούμενος ως σοσιαλισμός ή κομμουνισμός— ορίστηκε ως «το πρόβλημα», ενώ ο ελεύθερος ιδιωτικός καπιταλισμός προέβαλε ως η μόνη και προφανής «λύση». Οι εξελίξεις αυτές στην ΕΣΣΔ και σε ολόκληρη τη Δυτική Ευρώπη εναρμονίζονταν άριστα με την εικόνα που έτρεφε η Φιλελεύθερη Δεξιά για τον εαυτό της ως η

μόνη παγκόσμια ηγεμονική δύναμη. Η παλιά συνταγή της Φιλελεύθερης Δεξιάς για οικονομική ευημερία και ατομική ευημερία —ο ιδιωτικός καπιταλισμός— φαινόταν ότι επιβεβαιώνεται πλήρως, ως το κοινό αντίδοτο απέναντι στον κείνσιανισμό, τον κομμουνισμό αλλά και το σοσιαλισμό και τη σοσιαλδημοκρατία.

Οι προοπτικές της δέσμης των οικονομικών αρχών της Δεξιάς

Η δέσμη των οικονομικών αρχών της Φιλελεύθερης Δεξιάς —ξήλωμα των κρατικών παρεμβάσεων— θα κυριαρχεί στο βαθμό που κατορθώνει να μην προκαλέσει μια αντιπολίτευση ικανή να τη σταματήσει. Ορισμένοι ριζοσπάστες οικονομολόγοι, προς τα τέλη της δεκαετίας του 1980, διείδαν κάποιες πιθανότητες συγκρότησης μιας τέτοιας αντιπολίτευσης από την εργασία, καθώς υποβιβάζονταν το επίπεδο διαβίωσής της (Green and Sutcliffe 1987, 339-249, Magdoff 1989, Tabb 1989). Οι σχετικές στατιστικές αποτέλεσαν τότε και συνεχίζουν να αποτελούν ένα σαφή δείκτη προς μια τέτοια πιθανότητα. Ας εξετάσουμε, καταρχήν, τη χαρακτηριστική περίπτωση της εξέλιξης των μέσων ακαθάριστων εβδομαδιαίων αποδοχών των εργατών παραγωγής των ΗΠΑ, μετά τη διόρθωσή τους σε σχέση με τις μεταβολές των τιμών⁵:

1950	318.56
1955	365.13
1960	393.81
1965	437.86
1970	419.26
1975	420.46
1980	412.78
1985	401.66
1990	382.19
1993	373.64

Τα δεδομένα αυτά δείχνουν πως κατά τη δεκαετία 1965-1975 το πραγματικό εισόδημα της εργασίας αυξανόταν σταθερά και γρήγορα και πως, στη συνέχεια, άρχισε η επιταχυνόμενη πτώση, που απεικονίζει κυριολεκτικά την άνοδο και την πτώση του καπιταλισμού κρατικής διαχείρισης των ΗΠΑ.

Για την ολοκλήρωση αυτής της εικόνας, σημειώστε ότι μεταξύ 1975 και 1993, το υψηλότερο 5% των νοικοκυριών των ΗΠΑ αύξησε το μερίδιο του συνολικού προσωπικού εισοδήματός του από 16.6 σε 20.0%. Στο ίδιο χρονικό διάστημα, το κατώτερο 80% των νοικοκυριών των ΗΠΑ γνώρισε μια μείωση του μεριδίου του συνολικού προσωπικού του εισοδήματος από 56.4 σε 51.8% (May 1995, 57). Στη δεκαετία 1970-1979, ο μέσος αριθμός των ατόμων στις ΗΠΑ που διαβίωναν κάτω από το επίσημο όριο φτώχειας ήταν 24.8 εκατομμύρια ή 11.8% του πληθυσμού των ΗΠΑ. Στην περίοδο 1980-1993, οι αριθμοί αυτοί έφτασαν στα επίπεδα των 33.8 εκατομμυρίων ή στο 14% του πληθυσμού των ΗΠΑ (May 1995, 11).

Σύμφωνα με τη διατύπωση μιας από τις πιο πρόσφατες και εκτενείς μελέτες της διανομής του πλούτου στις ΗΠΑ (Wolff 1995, 7):

«Μετά το χρηματιστηριακό κραχ του 1929, σημειώθηκε μια βαθμιαία, αν και με κάποιες μεταπτώσεις, μείωση της ανισότητας του πλούτου, που φαίνεται ότι διήρκεσε μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1970. Από το σημείο αυτό και εξής η ανισότητα στην κατοχή πλούτου και η αντίστοιχη ανισότητα εισοδημάτων σημειώνουν μια απότομη άνοδο... Η αύξηση της ανισότητας του πλούτου από το 1983 μέχρι το 1989... είναι ιδιαίτερα εντυπωσιακή»⁶.

Οι κοινωνικές μετατοπίσεις που αποκαλύπτουν αυτού του είδους οι στατιστικές σχετίζονται ασφαλώς με τους ρεπουμπλικανικούς θριάμβους στις εκλογές για το Κογκρέσο το 1994. Το ρεύμα που αντιπροσωπεύει ο Γκίνγκριχ έχει αντλήσει ένα μεγάλο μέρος της οργής και του θυμού των εργατών και έχει στρέψει αρκετές από τις ψήφους τους προς την ενίσχυση της οικονομικής ατζέντας της Φιλελεύθερης Δεξιάς. Ένα σημαντικό μέρος των Αμερικανών εργατών, βαθιά απογοητευμένο από τις μετά το 1975 επιδόσεις του κρατικοπαρεμβατικού καπιταλισμού, έχει αποδεχτεί τα πορίσματα της Φιλελεύθερης Δεξιάς σχετικά με το τι συνέβη στις ΗΠΑ και το τι συνέβη στην ΕΣΣΔ. Βλέπουν λοιπόν τον καπιταλισμό της κρατικής παρέμβασης και τον κρατικό καπιταλισμό ως διαφορετικές πλευρές του ίδιου προβλήματος. Η μόνη απομένουσα ελπίδα φαίνεται να είναι ένα πρόγραμμα επιστροφής σ' έναν περισσότερο ιδιωτικό καπιταλισμό.

Δεν υπήρξε και δεν έχει υπάρξει ακόμα κάποιο σοβαρό εργατικό αντιπολιτευτικό κίνημα που θα αναζητήσει μια μη καπιταλιστική λύση. Αλλά και οι κείνισανοί δε στάθηκαν ικανοί να κρούσουν αποτελεσματικά στους εργάτες τον κώδωνα του κινδύνου σχετικά με τις απώλειές τους κατά την περίοδο των Ρίγκαν και Μπους και πολύ περισσότερο από τους Ντόουλ και Γκίνγκριχ, ώστε να αναζωογονηθεί στις τάξεις τους κάποιος ενθουσιασμός για την αναβίωση μιας κρατικοδιαχειριστικής μορφής καπιταλισμού. Η άμεση εμπειρία των εργατών τόσο της πρώην ΕΣΣΔ όσο και της Γερμανίας ή της Βραζιλίας, για παράδειγμα, προκαλεί την ίδια απορθημία επιστροφής στις παραλλαγές κρατικού καπιταλισμού που είχαν προϋπάρξει εκεί⁷.

Ούτε όμως οι προοπτικές για ένα ανανεωμένο εργατικό κίνημα σε αντιπαράθεση με την οικονομική πλατφόρμα της Φιλελεύθερης Δεξιάς φαίνονται ιδιαίτερα ελπιδοφόρες στην παρούσα φάση (μέσα του 1995). Στο γεγονός αυτό τοποθετείται μια ειρωνεία της ιστορίας. Οι συνδικαλιστικοί αγώνες, τα ριζοσπαστικά πολιτικά κινήματα και τα κατεστημένα σοσιαλιστικά και κομμουνιστικά κόμματα υπήρξαν συχνά αποφασιστικοί παράγοντες στις εκστρατείες για φιλεργατικές κοινωνικές αλλαγές (κοινωνική ασφάλιση, επιδόματα ανεργίας, επιδότηση ιατρικής περίθαλψης, επιμόρφωσης, εργατικής κατοικίας κ.λπ.), ιδίως τις δεκαετίες που ακολούθησαν το 1929. Οι ηγεσίες τους προσέβλεπαν στο κράτος ως εγγυητή των κατακτήσεών τους. Μάλιστα, τα κινήματα των εργατών ενεδόχονταν, υποστήριξαν και ταυτίστηκαν πρόθυμα, ακόμα και με ενθουσιασμό, με τους κρατικοπαρεμβατικούς καπιταλισμούς⁸. Στις ΗΠΑ, συνδικαλιστές και ριζοσπάστες συγχωνεύτηκαν μαζί με το καθεστώς διακυβέρνησης του Δημοκρατικού Κόμματος. Στη Δυτική Ευρώπη, συνδικαλιστές και ριζοσπάστες εργάστηκαν μαζί και μέσα από τις γραμμές των εργατικών και σοσιαλιστικών κομμάτων, εντός ή εκτός εξουσίας.

Ενώ οι συνεργασίες αυτού του είδους διευκόλυναν το στόχο της διασφάλισης της κρατικής υποστήριξης απέναντι σε κοινωνικές κατακτήσεις που είχαν κερδηθεί από μακροχρόνιους σκληρούς εργατικούς αγώνες, ταυτόχρονα σήμαναν μια ταύτιση της εργασίας, του ριζο-

σπαστισμού και του κρατικού παρεμβατισμού, παρουσιάζοντας στη Φιλελεύθερη Δεξιά έναν ιδανικό στόχο. Στις ΗΠΑ, για παράδειγμα, η Φιλελεύθερη Δεξιά μπορούσε να υποστηρίξει ότι το παρεμβατικό κράτος είχε καταστεί «αιχμάλωτο» των «στενών συμφερόντων» των εργατικών συνδικάτων και των κάθε είδους ριζοσπαστών. Η γραμμή αυτή χειραγώγησε τη μαζική δυσaréσκεια για τις επιδεινούμενες κοινωνικές συνθήκες όχι μόνο προς ένα παρεμβατικό κράτος, αλλά και προς τα ειδικά συμφέροντα —συνδικάτα και ριζοσπάστες— που εμφανίζονταν να το ελέγχουν από το παρασκήνιο. Όταν ο Ρίγκαν απέλυσε το σύνολο του συνδικάτου των ελεγκτών εναέριας κυκλοφορίας, στις αρχές της προεδρίας του, το γεγονός αυτό ερμηνεύτηκε και θεωρήθηκε ως αναπόσπαστο μέρος της επίθεσής του στο κράτος πρόνοιας και της σύγκρουσής του με τα διεφθαρμένα συντεχνιακά συμφέροντα.

Η αποτελεσματικότητα της επίθεσης της Φιλελεύθερης Δεξιάς έγκειται στον αποπροσανατολισμό και την αποθάρρυνση των συνδικαλιστικών και ριζοσπαστικών κινημάτων. Το γεγονός αυτό τα ώθησε σε μια αμυντική στάση, ακριβώς τη στιγμή όπου τα εντεινόμενα κυκλικά προβλήματα του καπιταλισμού της κρατικής παρέμβασης προκαλούσαν στις ΗΠΑ μαζικές απολύσεις, «αναδιαρθρώσεις», μεταναστεύσεις κεφαλαίου και τεχνικές αλλαγές που αποδυνάμωναν τις παραδοσιακές πηγές της δύναμης του συνδικαλισμού και του ριζοσπαστισμού. Με δυο λόγια, η επίθεση της Φιλελεύθερης Δεξιάς στα συνδικάτα και το ριζοσπαστισμό αδρανοποίησε τις ίδιες τις κοινωνικές δυνάμεις που σε μια άλλη περίπτωση θα αναμενόταν να αντισταθούν και να προσπαθήσουν να οργανώσουν μια μαζική ανιπολίτευση στην επίθεση απέναντι στον κρατικό παρεμβατισμό.

Βεβαίως, οι συνεχώς ιδιωτικοποιούμενοι καπιταλισμοί στις ΗΠΑ κι αλλού είναι πιθανό να αντιμετωπίσουν τους κύκλους επιχειρηματικής δραστηριότητας που δεν έχουν σταματήσει ποτέ να ταλανίζουν όλους τους καπιταλισμούς. Ωστόσο, όπως τονίσαμε και προηγουμένως, οι κύκλοι αυτοί δε ναρκοθετούν την οποιαδήποτε μορφή καπιταλισμού που θα παρενοχλήσουν. Οι επερχόμενοι κύκλοι θα διευθετηθούν και θα εκλογικευτούν, όπως συνέβη πάντα στους ιδιωτικούς καπιταλισμούς του παρελθόντος. Μάλιστα, η οικονομική θεωρία της Φιλελεύθερης Δεξιάς έχει επεξεργαστεί μια πολύ καλά αναπτυγμένη επιχειρηματολογία, που παρουσιάζει τους κύκλους επιχειρηματικής δραστηριότητας ως την παροδικά επώδυνη, αλλά αναγκαία και σε, τελική ανάλυση, ενεργητική αποψίλωση των μη αποδοτικών παραγωγών. Οι κύκλοι επιχειρηματικής δραστηριότητας αποτελούν απλά κάποιες δύσκολες στιγμές σε μια δαβρινική πάλη που εξασφαλίζει τη νίκη στις άριστες και ικανότερες επιχειρήσεις, αυτές που είναι σε θέση να παρουσιάσουν στο μέλλον τα άριστα δυνατά οικονομικά αποτελέσματα. Η επιχειρηματολογία αυτή βολεύει, συσκοτίζει και μεταπειθεί όσους θα μπορούσαν σε μια διαφορετική περίπτωση να αντιδράσουν απέναντι στην ερήμωση των κύκλων επιχειρηματικής δραστηριότητας (κατεστραμμένες επιχειρήσεις, χαμένες θέσεις εργασίας, εκπαίδευση εξοφλούμενη σε δόσεις, διαλυμένες οικογένειες, κρατικοί φορολογικοί συναγερωμοί κ.λπ.) υπερασπιζόμενοι την κρατική παρέμβαση για την αποτροπή τους⁹.

Αν οι κυκλικές καθοδικές φάσεις των αποκαθιστάμενων ιδιωτικών καπιταλισμών συγχωνεύονταν με τις εκεί μη οικονομικές κρίσεις, θα μπορούσαν να εκδηλωθούν μεταβάσεις σε διάφορους τύπους κρατικού παρεμβατισμού. Πέραν αυτού, το πλήθος των αντιφάσεων που περιστοιχίζουν την ανασύσταση του ιδιωτικού καπιταλισμού υποδεικνύει ποικίλες δυνατότητες κοινωνικών κρίσεων που μπορεί να προκαλέσει η μετάβαση. Για παράδειγμα, αν

οι ιδιωτικοποιήσεις συνεπάγονται δραστικά λιγότερες κρατικές παρεμβάσεις στη διατήρηση του πλαισίου, η μεγαλύτερη ελευθερία για «κινητικότητα» της εργασίας θα μπορούσε να προκαλέσει σύνθετες συγκρούσεις γύρω από την πολλαπλότητα της κουλτούρας σε συνδυασμό με τις μειώσεις μισθών και τον ανταγωνισμό μεταξύ των εργατών. Το ενδεχόμενο αυτό εγκυμονεί ποικίλες εκρηκτικές δυνατότητες. Αν η ιδιωτικοποίηση συμπίπτει με μια παρακμή της παγκόσμιας πολιτικής θέσης των ΗΠΑ, με στρατιωτικές περιπέτειες ή με οικολογικούς συναγερμούς, οι Δημοκρατικοί θα μπορούσαν να δραματοποιήσουν τη συσχέτιση αυτή, να καταγγείλουν ως υπεύθυνη την ιδιωτικοποίηση και μ' αυτόν τον τρόπο να επαναφέρουν ίσως τους πολίτες προς τις κρατικές παρεμβάσεις του ενός ή του άλλου είδους. Αν ο ανταγωνισμός μεταξύ των μεγαλύτερων εμπορικών μπλοκ (ΗΠΑ, Ιαπωνία, Ευρώπη, Τρίτος Κόσμος) παράγει σοβαρές τριβές και επομένως επιταχύνει την πτώση των μισθών και την επιδείνωση του βιοτικού επιπέδου σε παγκόσμια κλίμακα, η ταχύτητα προσρμογής θα μπορούσε να προκαλέσει ποικίλες αντιστάσεις, τις οποίες έχει μεχρι στιγμής αποτρέψει ένας ηπιότερος ρυθμός.

Ακόμα και αν η σύγχρονη ανασύσταση του ιδιωτικού καπιταλισμού σε ολόκληρο τον κόσμο προκάλεσε όντως σημεία έντονης κοινωνικής κρίσης, ακόμα και αν οι κρίσεις αυτές προκάλεσαν κάποιες μεταβάσεις προς τον κρατικό παρεμβατισμό, οι κατευθύνσεις αυτών των μεταβάσεων θα μπορούσαν, σε ορισμένες περιπτώσεις, να περιγραφούν ορθότερα ως δεξιόστροφες παρά ως αριστερόστροφες. Τα αποτελέσματα των κοινωνικών κρίσεων του ιδιωτικού καπιταλισμού στη Γερμανία και Ιταλία μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ήταν μεταβάσεις από τον ιδιωτικό προς τον κρατικό καπιταλισμό, όμως ο τελευταίος ήταν φασιστικός και συντεχνιακός. Ο κρατικός παρεμβατισμός καθόλου δεν αποτέλεσε ένα ομοιόμορφο αριστερόστροφο φαινόμενο.

Η Δεξιά έχει τους δικούς της διχασμούς. Από την άποψη της οικονομικής θεωρίας, η φιλελεύθερη πλευρά της Δεξιάς περιλαμβάνει τους υποστηρικτές του καπιταλισμού της ιδιωτικής αγοράς, του ατομικισμού κ.λπ. Η Δεξιά του κρατικού καπιταλισμού προτιμά ένα ισχυρό κράτος που καθοδηγεί ή ακόμα και απορροφά τις ιδιωτικές επιχειρήσεις σ' έναν «οργανικό» εθνικισμό. Αν η ανασύσταση του ιδιωτικού καπιταλισμού προσκρούσει σε μια κοινωνική κρίση που προκάλεσε ένα νεο-αριστερό κίνημα προς έναν κείνσιανό παρεμβατισμό ή ένα σοσιαλιστικό κρατικό καπιταλισμό, η Φιλελεύθερη Δεξιά θα αντιμετωπίσει τουλάχιστον δυο εκδοχές. Από τη μια πλευρά, θα μπορούσε να επιχειρήσει να μπλοκάρει, να νικήσει και να καταστρέψει το νεο-αριστερό κίνημα, χάρι της διατήρησης του ιδιωτικού καπιταλισμού. Από την άλλη πλευρά, θα μπορούσε να επιχειρήσει τον προσεταιρισμό αυτού του κινήματος, αποδεχόμενη μια μετάβαση σε κάποιο κρατικό καπιταλισμό, επιδιώκοντας όμως να το καταστήσει φασιστικό σε αντιπαράθεση με τις κείνσιανές ή σοσιαλιστικές κινήσεις. Σε μια τέτοια περίπτωση, η Φιλελεύθερη Δεξιά θα μπορούσε να σχηματίσει μια συμμαχία με τη Δεξιά του κρατικού καπιταλισμού. Το ποια εκδοχή θα επιλεγεί εξαρτάται από το συσχετισμό δύναμης μεταξύ των διαφόρων τύπων της σημερινής Δεξιάς, την ισχύ των αριστερών κινήματων κρατικού παρεμβατισμού, τις προτιμήσεις των ιδιωτών καπιταλιστών και ιδίως το συνολικό κοινωνικό πλαίσιο κάθε χώρας όπου παρουσιάζεται η επιλογή μεταξύ των δύο αυτών εκδοχών. Σε κάθε περίπτωση, δεν υπάρχει ασφαλώς καμιά εγγύηση για να υποθέσουμε ότι «αυτό δεν μπορεί να συμβεί εδώ»¹⁰.

Αντιπαράθεση με τη Νέα Δεξιά

Η παρούσα ανάλυση συνεπάγεται δυο διαφορετικές κατευθύνσεις απαντήσεων στη Νέα Δεξιά. Η πρώτη καταλήγει σε μια εκστρατεία για την αποτροπή της ανασύστασης του ιδιωτικού καπιταλισμού και τη διατήρηση ή ακόμα και την ενίσχυση του κρατικού καπιταλισμού, στη μια ή την άλλη μορφή που γνώρισε αυτός κατά τον 20ό αιώνα. Η δεύτερη πραγματοποιεί μια ρήξη με τους καπιταλισμούς, ανεξάρτητα από τις ιδιωτικές ή τις κρατικές τους μορφές. Όλοι οι αντίπαλοι της Νέας Δεξιάς, ρητά ή σιωπηρά, αποφασίζουν ποια από τις δυο κατευθύνσεις θα αναδείξουν¹¹.

Αργά και διστακτικά, οι υποστηρικτές του καπιταλισμού της κρατικής διαχείρισης σε όλα τα μήκη και πλάτη του πλανήτη ομαδοποιούνται και συμπτύσσουν ή ανασυμπτύσσουν συμμαχίες. Αγωνίζονται συνεχώς να απορρίψουν ή να ελαχιστοποιήσουν την ισοπεδωτική συσχέτιση που επιχειρεί η Νέα Δεξιά μεταξύ των κρατικιστικών τους δεσμεύσεων και της κοινωνικής παρακμής και συμφοράς μετά το 1975. Ταυτόχρονα, επιχειρούν να συσχετίσουν κάθε νέο οικονομικό και κοινωνικό πρόβλημα, από τους κύκλους επιχειρηματικής δραστηριότητας μέχρι τις πολιτιστικές εντάσεις και τα πολιτικά σκάνδαλα, με την ηγεμονία της Νέας Δεξιάς. Ρεπουμπλικανοί και Δημοκράτες στις ΗΠΑ, Εργατικοί και Συντηρητικοί στη Βρετανία, ο Σιράκ και οι σοσιαλιστές στη Γαλλία, ο Γιέλτσιν και οι επικριτές των προγραμμάτων ιδιωτικοποιήσεων στην πρώην ΕΣΣΔ, και οι αντίστοιχοί τους σε πολλές άλλες χώρες είναι σήμερα εγκλωβισμένοι σε τέτοιου είδους διαμάχες. Σ' αυτόν τον πόλεμο θέσεων, νικήτρια τα τελευταία χρόνια είναι η Νέα Δεξιά· ωστόσο η νίκη της απέχει πολύ από το να είναι αποφασιστική. Η κατάληξη παραμένει αβέβαιη. Παντού οι αντίπαλοι βλέπουν πίσω από τις πλάτες τους τη φασιστική Δεξιά να καρδοκοι ή να προκαλεί από το παρασκήνιο. Οι ηγέτες των ομάδων που ευνοούν μια επιστροφή στον καπιταλισμό της κρατικής διαχείρισης έχουν επομένως επιλέξει την πρώτη κατεύθυνση αντίδρασης απέναντι στη Νέα Δεξιά. Στην πραγματικότητα, ποντάρουν όλοι στην περιοδικότητα του καπιταλισμού. Υποθέτουν ότι, αργά ή γρήγορα, η σημερινή βασιλεία του ιδιωτικού καπιταλισμού θα καταστεί προβληματική και θα παραχωρήσει τη θέση της σε μια λύση ανασύστασης του καπιταλισμού της κρατικής διαχείρισης. Οι στρατηγικές τους λοιπόν διερευνήσεις επικεντρώνονται: (1) στο πώς θα πραγματοποιηθεί συντομότερα η ανασύσταση του καπιταλισμού της κρατικής διαχείρισης και (2) πόσο μακριά θα πάει αυτή τη φορά η κρατική παρέμβαση. Εν τω μεταξύ περιμένουν, κάνουν κλεφτοπόλεμο κατά της Νέας Δεξιάς σε κάθε ευκαιρία και συσπειρώνουν τις δυνάμεις τους.

Ως κλείσιμο αυτής της συζήτησης των οικονομικών πλευρών της σημερινής κυριαρχίας της Νέας Δεξιάς και ως ερέθισμα για περαιτέρω συζητήσεις, θα ήθελα να παρουσιάσω ένα σκαρίφημα της εναλλακτικής αντίπαλης στρατηγικής. Ο βασικός μου συλλογισμός είναι ο εξής: Οι ταλαντεύσεις μεταξύ ιδιωτικών και κρατικών καπιταλισμών του 20ού αιώνα είχαν ως συνέπεια να καταστήσουν τη συνέχιση αυτών των ταλαντεύσεων ανεπιθύμητη για ένα όλο και μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων. Από εδώ γεννάται μια βάση για ένα εναλλακτικό κοινωνικό πρόγραμμα, που δε θα υπόκειται σε κανέναν από τους δυο πόλους αυτής της ταλάντευσης. Στη διευκόλυνση αυτής της γέννησης θα μπορούσε να βοηθήσει μια θεωρητική μαιευτική.

Η μετάβαση από τον ιδιωτικό καπιταλισμό της Ρωσίας στον κρατικό καπιταλισμό υπήρξε βαθιά τραυματική. Άφησε μια κληρονομιά αποστροφής και εχθρότητας απέναντι στις ανισότητες του ιδιωτικού καπιταλισμού που συντήρησε η λαϊκή στήριξη ενός αυταρχικού κρατικού καπιταλισμού επί δεκαετίες. Αυτή η κληρονομιά αποτελεί το μεγαλύτερο εμπόδιο στη σημερινή πορεία της Ρωσίας προς την ανασύσταση του ιδιωτικού καπιταλισμού. Ταυτόχρονα, οι αδικίες και οι δυστυχίες του σοβιετικού κρατικού καπιταλισμού έχουν αφήσει τις δικές τους κληρονομίες, που αποτελούν το μεγαλύτερο εμπόδιο σε κάθε επιστροφή στον κρατικό καπιταλισμό στο άμεσο, ίσως όμως και στο μακρινό, μέλλον. Με δυο λόγια, το δίλημμα της πρώην Σοβιετικής Ένωσης είναι ο εγκλωβισμός μεταξύ δυο εναλλακτικών μορφών καπιταλισμού, που όλο και περισσότερο θεωρούνται ως εξίσου απωθητικοί.

Με λιγότερο δραματική μορφή, παρόμοιες καταστάσεις διαμορφώνονται σε πολλές άλλες χώρες. Σε πολλές χώρες του Τρίτου Κόσμου, η «ανάπτυξη» που σημειώθηκε υπό καθεστώς καπιταλισμού κρατικής διαχείρισης αποδείχτηκε τόσο ανεπαρκής, σε σχέση με τις ανάγκες και τις προσδοκίες, και τόσο άδικη στην κατανομή του πλούτου, ώστε να ανοίξει το δρόμο προς την κυριαρχία του παγκόσμιου ιδιωτικού κεφαλαίου και της ιδιωτικοποίησης. Αλλά και πάλι, η κυριαρχία αυτή αναπαρήγαγε πολύ σύντομα αντίστοιχες φτωχές επιδόσεις «ανάπτυξης». Ωστόσο, η επιστροφή στην κρατικοδιαχειριζόμενη ανάπτυξη για έναν όλο και μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων, των οποίων οι μνήμες δεν επιτρέπουν πολλές αυταπάτες σχετικά με τις προοπτικές της, δεν έχει κανένα ιδιαίτερο νόημα. Αναζητείται κάτι νέο και διαφορετικό.

Στη Δυτική Ευρώπη, οι αγέρωχες σοσιαλδημοκρατίες διατηρήθηκαν στην εξουσία καθ' όλο το διάστημα της διακυβέρνησης ενός κρατικοδιαχειριζόμενου (κεϊνσιανού) καπιταλισμού, ο οποίος βασιζόταν στη μεταπολεμική ανάκαμψη και τις ψυχροπολεμικές εντάσεις προκειμένου να αντιπαρέλθει τους κύκλους επιχειρηματικής δραστηριότητας και τις κάθε είδους μη οικονομικές κρίσεις. Σήμερα, η ολοκλήρωση της ανάκαμψης, η κατάρρευση του ψυχρού πολέμου και ο ανανεωμένος έντονος ανταγωνισμός από τους καπιταλισμούς των ΗΠΑ και της Ιαπωνίας συνδυάστηκαν για να επικαθορίσουν πολυδιάστατες κοινωνικές κρίσεις που προκαλούν μεταπολίσεις προς τα δεξιά τόσο του φιλελεύθερου όσο και του κρατικού καπιταλισμού. Τα παραδείγματα αφθονούν: Η δραματική αλλαγή από τον Μιτεράν στον Σιράκ στη Γαλλία, από τις σοσιαλιστικές κυβερνήσεις της Ιταλίας στις κυβερνητικές συμμαχίες που συμπεριλαμβάνουν και τους φασίστες, από το φαινομενικά ανίκητο σοσιαλιστικό σοσιαλισμό στη γρήγορη συρρίκνωσή του και από το συμπαγές αντιφασιστικό consensus ολόκληρης της Γερμανίας στην εκεί αναβίωση του φασιστικού αισθήματος και των αντίστοιχων οργανώσεων. Οι παραλληλισμοί με το ρεύμα Γκίγγκριχ είναι βάσιμοι, παρά τις διαφορές που ανταναλούν τη μοναδική ιστορία και τις ειδικές συνθήκες της κάθε χώρας.

Ας υποθέσουμε ότι υπήρχε μια καθαρή και πειστική πρόταση για ένα νέο τρόπο υπέρβασης όχι μόνο της ανασύστασης του ιδιωτικού καπιταλισμού αλλά και των αέναα επαναλαμβανόμενων ταλαντεύσεων μεταξύ ιδιωτικών και κρατικών καπιταλισμών. Ας υποθέσουμε ότι η γέννηση ενός νέου ορισμού του κομμουνισμού (και ενός ανανεωμένου όρου, όπως ο «κοινοτισμός») τον απομακρύνει τόσο από τα ουτοπικά νέφη ενός μακρινού και

συγκεχυμένου μέλλοντος όσο και από τη συνειδητή συσχέτισή του με τις ακραίες μορφές του κρατικού καπιταλισμού¹². Ας υποθέσουμε ότι ο κομμουνισμός περιγράφει μια οικονομία όπου οι παραγωγικές επιχειρήσεις λειτουργούν τόσο συλλογικά από τους εργάτες τους ώστε να ιδιοποιούνται αυτοί οι ίδιοι το υπερπροϊόν τους (τα εισοδήματα πέραν αυτών που καταβάλλουν στους εαυτούς τους ως μισθούς).

Μια τέτοια διάρθρωση θα συνεπάγεται θέσεις συμμετοχής, υπευθυνότητας και εξουσίας που οι εργάτες δε γνώρισαν ποτέ ούτε στον ιδιωτικό ούτε στον κρατικό καπιταλισμό. Θα μπορούσε να ανυψώσει τη συλλογικότητα και την κοινότητα σε σχέση με την ατομικότητα κατά τρόπους άγνωστους για τον ιδιωτικό ή τον κρατικό καπιταλισμό. Θα αναγόρευε τους εργατικούς συνεταιρισμούς ως την τρίτη δύναμη μεταξύ του ατόμου και του κράτους, αντικαθιστώντας τους ιδιώτες ή κρατικούς καπιταλιστές που κατείχαν αυτή τη θέση σε όλους τους καπιταλισμούς. Αυτό θα μετασηματίζε αντίστοιχα την πολιτική και την κουλτούρα, όπως και την οικονομία. Ο κομμουνισμός αυτός θα προσέφερε κάτι πραγματικά νέο και διαφορετικό από την άποψη της αντιμετώπισης των σημερινών κοινωνικών προβλημάτων και της παρούσας ηγεμονίας των οραμάτων και της πολιτικής της Νέας Δεξιάς. Θα μπορούσε να προσφέρει μια νέα εκδοχή και επιλογή στη διευρυνόμενη βάση όλων εκείνων που δεν ενδιαφέρονται ούτε για τον ιδιωτικό ούτε για τον κρατικό καπιταλισμό.

Σ' αυτόν τον κομμουνισμό μπορούμε να εκτιμήσουμε ότι η εργατική απάθεια και αλλοτρίωση θα περιοριστούν δραστικά με ελκυστικές συνέπειες για την παραγωγικότητα, όπως και για όλες τις άλλες διαπροσωπικές σχέσεις. Η δημοκρατία θα διευρυνόταν για να καλύψει όχι μόνο τις σχέσεις των ατόμων με το κράτος (την πολιτική) αλλά και τις σχέσεις τους με τις επιχειρήσεις (την οικονομία). Η εκπαίδευση και οι άλλες πολιτιστικές δραστηριότητες θα υφίσταντο δραστικούς μετασηματισμούς υπό την πίεση της καλλιέργειας σε όλα τα άτομα της λεπτότητας, της ψυχαγωγίας και του εύρους των γνώσεων που απαιτούνται για την πλήρη συμμετοχή σ' όλες τις πλευρές της οικονομικής δραστηριότητας. Τα οράματα αυτού του κομμουνισμού θα ήταν η ευχαρίστηση της δημιουργίας, της διάχυσης και του διαλόγου.

Βεβαίως, ένα σημαντικό πρόβλημα θα είναι η απεμπλοκή αυτού του κομμουνισμού από τα λίγα, λίγο ως πολύ παρόμοια πειράματα του παρελθόντος που κινήθηκαν σε μια τέτοια γραμμή. Θα πρέπει να δείξουμε, για παράδειγμα, γιατί η Γιουγκοσλαβία, παρά τις αρχικές της προσπάθειες σ' αυτή την κατεύθυνση, στην πραγματικότητα παρουσίασε ένα είδος κρατικού καπιταλισμού. Αντίστοιχα, το κίνημα των κιμπούτς του Ισραήλ και οι επιχειρήσεις Μόντραγκον της Ισπανίας διαφέρουν σε κρίσιμα σημεία απ' αυτό που οραματιζόμαστε εδώ. Ωστόσο, όλ' αυτά τα πειράματα προσφέρουν στοιχεία του κομμουνισμού που θέλω να προτείνω. Δε δικαιολογείται και δε νοείται καμιά απορριπτική στάση απέναντί τους. Αντίθετα, τα πειράματα αυτά αποτελούν πλούσιες πηγές γι' αυτό το σχέδιο, όπως επίσης και μια ένδειξη της ελκυστικότητας ενός τέτοιου κομμουνισμού ακόμα και υπό συνθήκες που καθιστούν την πραγμάτωσή του εξαιρετικά δύσκολη και επικίνδυνη.

Συμπερασματικά, όποιος και αν είναι ο «άριστος» τρόπος αντιπαράθεσης με τη Νέα Δεξιά στις ΗΠΑ και αλλού, είναι ασφαλώς φρόνιμο να στηθούν αρκετές διαφορετικές εκστρατείες. Ο χρόνος και οι αγώνες θα δείξουν ποια εκστρατεία πέτυχε και ποιες συμμαχίες μεταξύ αυτών θα μπορούσαν να είναι ακόμη επιτυχεστές. Οι μετά το 1929 εμπειρίες με

τους κείνσιανούς κρατικοδιαχειριστικούς ιδιωτικούς καπιταλισμούς και με τους αριστερούς κρατικούς καπιταλισμούς κληροδότησε περισσότερους από αρκετούς θιασώτες αυτών των κατευθύνσεων ώστε να διασφαλιστεί ότι οι ιδέες και τα προγράμματά τους έχουν εισαχθεί στους καταλόγους κατά της Νέας Δεξιάς. Αυτό που χρειάζεται τώρα είναι άνθρωποι πρόθυμοι να προσφέρουν και να οργανώσουν μια μη καπιταλιστική κατεύθυνση για την αντιπαράθεση με τη Νέα Δεξιά. Η έννοια του κοινοτισμού ή του κομμουνισμού που σκιαγραφήσαμε στα προηγούμενα, αν προβληθεί ενεργά, μπορεί να γνωρίσει μια ικανοποιητική βάση διαθεσιμότητας και ενδιαφέροντος ώστε να καταστεί κοινωνικά δραστική. Η ιστορία και οι προοπτικές της Νέας Δεξιάς, όπως και η ιστορία και οι ταλαντεύσεις μεταξύ ιδιωτικών και κρατικών μορφών καπιταλισμού, ίσως τελικά να έχουν διαμορφώσει τις ικανές όπως και τις αναγκαίες συνθήκες μιας επιτυχούς εκστρατείας για μια μη καπιταλιστική εναλλακτική λύση.

Μετάφραση: Χρ. Βαλλιάνος

Βιβλιογραφία

- Beaud Miche (1983), *A History of Capitalism, 1500-1980*, Trans. by T. Dickerman and A. Lefebvre, New York, Monthly Review Press.
- Evans Peter B. et. al. (1985), *Bringing the State Back In*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Flamant Maurice and Singer-Kerel Jeanne (1970), *Modern Economic Crises and Recessions*, New York, Harper and Row.
- Friedman Milton (1962), *Capitalism and Freedom*, Chicago, The University of Chicago Press.
- Green Francis and Sutcliffe Bob (1987), *The Profit System: The Economics of Capitalism*, Harmondsworth, Penguin Books.
- Gross Bertram (1980), *Friendly Fascism*, New York, M. Evans.
- Hayek Friedrich A. (1962), *The Road to Serfdom*, London, Routledge and Kegan Paul.
- Kolkko Joyce (1988), *Restructuring the World Economy*, New York, Pantheon.
- Langman Lauren (1994), «From Capitalist Tragedy to Postmodern Farce: The Eighteenth Broomstick of H. Ross Perot», *Rethinking Marxism*, 7:4 (Winter), pp. 115-137.
- Magdoff Harry (1992), «A New Stage of Capitalism Ahead?», In MacEwan Arthur and Tabb William K., (Eds.), *Instability and Change in the World Economy*, New York, Monthly Review Press, pp. 349-362.
- May Richard (1995), *1993-Poverty and Income Trends*, Washington, Center on Budget and Policy Priorities.
- Nove Alec (1983), *The Economics of Feasible Socialism*, London, Uniwin Hyman.
- Resnick Stephen and Wolff Richard (1993), «State Capitalism in the USSR: A High Stakes Debate», *Rethinking Marxism* 6:2 (Summer), pp. 46-68.
- (1994a), «Capitalisms, Socialisms, Communisms», In Agger Ben (Ed.), *Current Perspectives in Social Theory*, Vol. 14, Greenwich and London, JAI Press, pp. 135-150.
- (1994b), «Between State and Private Capitalism: What Was Soviet Socialism?», *Rethinking Marxism* 7:1, pp. 9-30.
- Tabb William K. (1992), «Capital Mobility, the Restructuring of Production, and Politics of Labor», In MacEwan Arthur and Tabb William K. (Eds.), *Instability and Change in the World Economy*, New York, Monthly Review Press, pp. 259-280.
- Wolff Edward N. (1995), *Top Heavy: A Study of the Increasing Inequality of Wealth in America*, New York, The Twentieth Century Fund Press.

Σημειώσεις

1. Η από μέρους της Δεξιάς δαμιονοποίηση του σοβιετικού οικονομικού συστήματος υποδηλώνει επίσης τη θέληση της από κάτι τόσο διαμετρικά αντίθετο προς τη διδασκαλία της. Από πολλές απόψεις —που αναλύονται στη συνέχεια— οι ιστορίες της Δεξιάς και της ΕΣΣΔ παρουσιάζουν μια αξιοσημείωτη διαπλοκή.

2. Ο όρος «φιλελεύθερος» (liberal) χρησιμοποιείται εδώ με την κλασική του έννοια —ακόμη τρέχουσα στην Ευρώπη— μιας στάσης laissez-faire, εχθρικής σχεδόν προς κάθε κρατική παρέμβαση στην ιδιωτική οικονομία. Είναι, επομένως, μια έννοια διαφορετική (και σχεδόν αντίθετη) από την έννοια με την οποία χρησιμοποιείται ο όρος τα τελευταία χρόνια στις ΗΠΑ: «φιλελεύθερος» ως στάση υποστήριξης της κρατικής παρέμβασης για την προώθηση της γενικής ευημερίας.

3. Η επιχειρηματολογία σύμφωνα με την οποία η σοβιετική οικονομία περιγράφεται καλύτερα ως ένας κρατικός καπιταλισμός είναι απλή και σαφής. Η ουσία είναι ότι η μετατροπή της ιδιωτικής βιομηχανίας σε κρατική περιουσία και η αντικατάσταση των ιδιωτών ή των εταιρικών διοικητικών συμβουλίων από κρατικούς αξιωματούχους δεν επαρκούν ως συνθήκες για την εμπέδωση των ριζικών μετασχηματισμών της οικονομικής δομής που ενέπνευσαν τους σοσιαλιστές και τους κομμουνιστές κατά τον τελευταίο αιώνα. Ο συνεταιρισμός των εργατών δεν είναι κατ' ανάγκην σε θέση να διαχειρίζεται και να ελέγχει τη διάθεση του υπερπροϊόντος του απλά και μόνο επειδή το κράτος κατέχει και λειτουργεί τις βιομηχανικές επιχειρήσεις. Τελικά, όταν οι εργάτες κρατικών επιχειρήσεων παράγουν και διανέμουν το υπερπρόϊόν τους σε άλλους (κρατικούς αξιωματούχους) κατά τρόπους που λίγο μόνο διαφέρουν από τις αντίστοιχες διαδικασίες του ιδιωτικού καπιταλισμού, είναι προτιμότερο να μιλάμε για κρατικό καπιταλισμό και όχι για σοσιαλισμό ή κομμουνισμό (Resnick and Wolff 1993, 1994a, 1994b).

4. Το μεγαλύτερο ίσως απ' αυτά τα κλασικά έργα ήταν το *The Road to Serfdom*, που γράφτηκε το 1943 από τον Friedrich A. Hayek (1962). Το έργο αυτό χαιρέτιζε ως τα μεγαλύτερα χαρίσματα του καπιταλισμού τον ατομικισμό του και τις ελεύθερες αγορές. Αντίστοιχα, κατήγγελλε την αναπόφευκτη ολισθήση προς τον ολοκληρωτισμό που εκπορεύεται από την κρατική οικονομική παρέμβαση που στοχεύει στην κάλυψη των «αναγκών» των ανθρώπων. Παρά τα εκατομμύρια των αναγνωστών και των θαυμαστών του, η άμεση επίθεση του Hayek κατά του κείνσιανισμού δεν κατόρθωσε να τον εκθρονίσει από την ηγεμονική του θέση, τόσο στον ακαδημαϊκό όσο και στο λαϊκό οικονομικό λόγο.

5. Τα δεδομένα έχουν ληφθεί από τη μελέτη 1993 - *Poverty and Income, Trends* που εκπονήθηκε από τον Richard May (1995) για το Κέντρο Οικονομικών και Πολιτικών Προτεραιοτήτων της Ουάσιγκτον. Τα δεδομένα, που βασίζονται στις τελευταίες εκθέσεις για τον πληθυσμό του U.S. Bureau of the Census, καλύπτουν τις μισθολογικές καταστάσεις όλων των ιδιωτικών υπαλλήλων σε μη αγροτικές επιχειρήσεις που δεν απασχολούνται σε θέσεις προϊστάμενων. Οι ετήσιες απολαβές υπολογίζονται σε 1993 CPI-X δολάρια.

6. Προλογίζοντας αυτή τη μελέτη, ο πρόεδρος του Twentieth Century Fund, Richard C. Leone, αναφέρεται στα πορίσματα της μελέτης του Wolff για την ανισότητα του πλούτου, λέγοντας ότι «κλονίζουν την παραδοσιακή αμερικανική αισιοδοξία» και ότι αποτελούν μια «ριζική αιτία της οργής που κλυδωνίζει το δημοκρατικό σύστημα» (Wolff 1995, v-vi). Υπογραμμίζει επίσης τα πορίσματα σύμφωνα με τα οποία η ανισότητα του πλούτου σήμερα υπερβαίνει κατά πολύ αυτή των ευρωπαϊκών χωρών, «των κοινωνιών που κυριαρχούνται από τους ταξικούς διαχωρισμούς». Ο Edward Wolff δεν έχει καμιά απολύτως σχέση με τον Richard Wolff.

7. Η ανάλυση αυτή μάς βοηθά να διαφωτίσουμε το ρόλο των εργατών και των κινημάτων τους. Κατά τις δεκαετίες του 1940, 1950 και 1960, οι αυξανόμενοι μισθοί και τα εισοδήματα συνέβαλαν στην εξασφάλιση της νομιμοφροσύνης των εργατών απέναντι στους καπιταλισμούς του κράτους πρόνοιας. Οι αγώνες των συνδικάτων, τα ριζοσπαστικά πολιτικά κινήματα, τα κατεστημένα σοσιαλιστικά και κομμουνιστικά κόμματα αποτέλεσαν κρίσιμες συνιστώσες των εξστρατειών για φιλεργατικές κοινωνικές συνθήκες —και για ένα κράτος που θα τις εγγυάται. Κατά τις δεκαετίες 1970, 1980 και 1990, αντίστοιχα, η νομιμοφροσύνη των εργατών προς τον ιδιωτικό καπιταλισμό εξασφαλίζεται από τη μείωση των μισθών και των εισοδημάτων.

8. Η διαδικασία αυτή υποβοηθήθηκε σε ανυπολόγιστο βαθμό από την κυρίαρχη μεταξύ σοσιαλιστών και κομμουνιστών τάση, οι οποίοι όριζαν τους κοινωνικούς τους στόχους με όρους κρατικής ιδιοκτησίας του παραγωγικού κεφαλαίου και κρατικής λειτουργίας των βιομηχανικών επιχειρήσεων, και όχι οργάνωσης της παραγωγής, ιδιοποίησης και αναδιανομής της υπερεργασίας (Resnick and Wolff 1994b).

9. Εδώ επανέρχεται στην επιφάνεια η βασική οικονομική μαγική λέξη της Δεξιάς, η «αποδοτικότητα». Οι κυκλικές καθοδικές φάσεις καθίστανται μηχανές αποδοτικότητας. Είναι οι λύκοι που προσεύχονται υπέρ των γεννητικά κατώτερων, ασθενέστερων προβάτων και κατ' αυτόν τον τρόπο βελτιώνουν το ποίμνιο. Τα μεν «οφέλη» από

αυτού του είδους το ξεχορτάρισμα χαιρετίζονται, ενώ τα «κόστη» σε ανθρώπινες ζωές και σε κατεστραμμένες επί σειρά ετών παραγωγικότητες των μελών των θιγόμενων οικογενειών απλώς αγνοούνται.

10. Αξίζει ίσως να σημειωθεί ότι οι φασισμοί δεν παρουσιάζουν κατ' ανάγκην τα ιδιαίτερα δαιμονικά χαρακτηριστικά που συνδέονται με τον Χίτλερ και τον Μουσολίνι. Άλλοι, λιγότερο ή περισσότερο «φιλικοί» φασισμοί ενδέχεται να προκύψουν από καταστάσεις σαν αυτές που περιγράφονται στο κείμενο (Gross 1980). Οι David Duke, Pat Buchanan και/ή ο Ross Perot ίσως θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως συνειδητές ή μη συνειδητές μαίες της διαδικασίας (Langman 1995).

11. Είναι βεβαίως δυνατό να επιχειρήσουμε να συνδυάσουμε τις δυο κατευθύνσεις σε μια στρατηγική που θα υποστήριζε τον κρατικό παρεμβατισμό εις βάρος του ιδιωτικού καπιταλισμού («ρεφορμισμός»), ενώ ταυτόχρονα θα αγωνιζόταν για την υπέρβαση του καπιταλισμού («επανάσταση») ως τον απώτατο στόχο. Στην πραγματικότητα, τα μαρξιστικά κινήματα του 20ού αιώνα συνάθρωναν συχνά τέτοιου είδους προγράμματα —αν όχι από την άποψη των επικαιροποιημένων τακτικών, τουλάχιστον από την άποψη των επίσημων στρατηγικών.

12. Δεν είναι δυνατό στα πλαίσια αυτού του άρθρου να εξεταστεί το κατά πόσο ένας τέτοιος κομμουνισμός θα απαιτούσε ένα νέο, διαφορετικό όνομα, προκειμένου να παίξει το ρόλο που υποδεικνύεται εδώ. Από τη μια μεριά, θα πρέπει να ονομάζεται κομμουνισμός λόγω της μακράς, παγκόσμιας ιστορίας τόσο πριν όσο και μετά την κρίσιμη συμβολή του Μαρξ στα οράματα των ουτοπιστών, τα κοινωνικά πειράματα και την κριτική κοινωνική θεωρία με μαζικό χαρακτήρα. Από την άλλη πλευρά, οι αρνητικές του συσχετίσεις και συνδηλώσεις ίσως καθιστούν αναγκαίο ένα νέο όρο.